

The Effects of Islamic Beliefs, Praying, and Reading holy Quran on Depression in the Patients with End Stage Renal Disease

Sharifian M^{1*}, Rambod M², Sharifian AH³

¹ Student Research Committee, Shiraz University of Medical Science, Shiraz, Iran

² Candidate of PhD, Community Based Psychiatric Care Research Center, Medical Surgical Nursing Department, School of Nursing and Midwifery; Student Research Committee, Shiraz University of Medical Science, Shiraz, Iran

³ Student Research Committee, Jahrom University of Medical Science, Jahrom, Iran

Abstract

Chronic renal failure can negatively affect the patients' mental status. Besides, depression is one of the most common psychological disorders in these patients. The current study aimed to survey the prevalence of depression and determine the effect of Islamic beliefs, praying, and reading holy Quran on mental status in the patients with chronic renal failure. This cross-sectional study was conducted on 142 patients with End-Stage Renal Disease (ESRD) on HD in Namazi and Shahid Faghihi dialysis centers, Shiraz, Iran. The severity of depression was assessed using Beck Depression Inventory (BDI). The effects of Islamic beliefs, praying, and reading holy Quran were evaluated, as well. Then, the data were analyzed using the SPSS statistical software. The study results showed that 101 participants (74.8%) were depressed (BDI score > 15). In addition, 85% of the non-depressed participants tended to read holy Quran, pray, recourse to the prophets, and follow the Islamic beliefs. Moreover, the depressed patients who had religious beliefs had lower levels of depression compared to the others. In conclusion, the study results revealed that religious beliefs were effective in reduction of the patients' depression and improvement of their mental status. Religious beliefs improve the individuals' mental health through various mechanisms. Besides, hope, motivation, and optimism which exist in religion strengthen the individuals', particularly chronic patients', mental health.

Keywords: Depression, End-stage renal disease patients, Reading holy Quran and praying, Islamic beliefs

Sadra Med Sci J 2014; 2(4): 417-424

Received: Nov. 11th, 2013

Accepted: Sep. 14th, 2014

* Corresponding Author: Sharifian M. Student Research Committee, Shiraz University of Medical Science, Shiraz, Iran, maryam_sharifian@yahoo.com

مجله علمی علوم پزشکی صدرا

دوره ۲، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۳، صفحات ۴۱۷ تا ۴۲۴

تاریخ پذیرش: ۹۳/۰۶/۲۳ تاریخ دریافت: ۹۲/۰۸/۲۰

مقاله کوتاه
(Short Communication)

نقش توجه به سیره نبوی، قرائت قرآن و دعا در پیشگیری از افسردگی در بیماران مبتلا به

نارسایی مزمن کلیه

مریم شریفیان درچه^{۱*}، معصومه رامبد^۲، امیرحسین شریفیان^۳^۱ کمیته تحقیقات دانشجویی، رزیدنت نورولوژی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران^۲ دانشجوی دکتری پرستاری، مرکز تحقیقات مراقبت‌های روان جامعه نگر، گروه داخلی - جراحی دانشکده پرستاری - مامایی حضرت فاطمه (س)؛^۳ کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران^۴ کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی جهرم، جهرم، ایران

چکیده

نارسایی مزمن کلیه می‌تواند وضعیت روحی روانی بیماران را تحت تاثیر منفی خود قرار دهد و در این میان افسردگی یکی از شایع‌ترین اختلالات روانپزشکی در این بیماران است. این مطالعه به بررسی میزان افسردگی در بیماران نارسایی کلیه و نقش اعتقاد به دعا، قرائت قرآن و توجه به سیره نبوی در بهبود وضعیت روانی این بیماران پرداخته شده است. در این مطالعه مقطعی، ۱۴۲ بیمار مبتلا به نارسایی مزمن کلیه در مراکز دیالیز بیمارستان‌های نمازی و شهید فقیهی شیراز شرکت کردند. اطلاعات با استفاده از پرسشنامه افسردگی بک و یک سری سئوالات در مود آیا خواندن قرآن، دعا کردن و الگوبرداری از سیره نبوی در بهبود وضعیت روحی شما موثر است؛ اندازه‌گیری شد. داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS تحلیل شد. نتایج این مطالعه نشان داد که ۱۰۱ نفر (۷۴/۸٪) دارای نمره افسردگی بالای ۱۵ بودند و به عبارتی این بیماران دچار افسردگی بودند. یافته‌ها همچنین نشان داد ۸۵٪ از کسانی که افسرده نبودند، به خواندن قرآن، دعا کردن، توسل به ائمه و الگوبرداری از سیره نبوی و زندگی نبوی می‌پرداختند. همچنین یافته‌ها نشان داد کسانی که باورهای دینی داشتند، ولی در تست بک جزو گروه افسرده قرار گرفتند، از لحاظ شدت افسردگی نسبت به سایرین سطح افسردگی کمتری را گزارش کردند. نتایج مطالعه نشان داد اعتقادات مذهبی در کاهش افسردگی و بهبود وضعیت روحی این بیماران موثر است. اعتقادات دینی با مکانیسم‌های مختلف موجب بهبود سلامت روانی فرد می‌شود. وجود امید، انگیزه و مثبت‌نگری در دین، سلامت روان افراد خصوصاً بیماران مزمن را تقویت می‌کند.

واژگان کلیدی: افسردگی، بیماران کلیوی، قرائت قرآن و دعا، سیره نبوی

* نویسنده مسئول: مریم شریفیان درچه، کمیته تحقیقات دانشجویی، رزیدنت نورولوژی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران. maryam_sharifian@yahoo.com

مقدمه

نارسایی مزمن کلیه به شرایطی که در آن کلیه نتواند به طور کامل عملکرد خود را انجام دهد، گفته می‌شود (۱). بسیاری از بیماران مبتلا به نارسایی کلیه جهت درمان به دیالیز و پیوند کلیه نیاز دارند که این درمان‌ها پرهزینه، پردردسر، دردناک، ناخوشایند و در برخی موارد ناموفق هستند. یک بیمار کلیوی به خصوص در مرحله دیالیز، با مشکلات فراوان دست و پنجه نرم می‌کند. این مشکلات را می‌توان از عدم احساس سلامت کامل در هر زمان، تا مخارج بیمارستان و درمان بر شمرده (۲). به علاوه نتایج حاصل از تحقیقات نشان می‌دهد که کیفیت زندگی این افراد در مقایسه با بیماران تحت پیوند کلیه پایین‌تر بوده (۳) و کلیه ابعاد سلامتی و عملکردی، معنوی-روانی، اجتماعی-اقتصادی و خانوادگی کیفیت زندگی بیمار تحت تاثیر منفی بیماری و عوارض آن قرار می‌گیرد (۴).

این بیماران در مراحل از بیماری ممکن است از درمان خود نا امید شود. اضطراب مداوم از حیث موفقیت یا عدم موفقیت درمان، دشواری و زمان بر بودن تکرار دیالیز و بسیاری موارد دیگر، آرام آرام بیمار را به سمت نارضایتی از زندگی و افسردگی سوق می‌دهد (۲). افسردگی یکی از شایع‌ترین اختلالات روانپزشکی در این بیماران است. مطالعاتی که پیرامون افسردگی انجام شده اند، نشان می‌دهند که افسردگی نه تنها خود می‌تواند به عنوان یک بیماری تلقی شود، بلکه با تاثیر منفی بر شرایط کلی بیمار منجر به طولانی شدن مدت بیماری و حتی وخیم تر شدن آن می‌شود. افسردگی مانند هر بیماری، هنگامی که با بیماری دیگری همراه می‌شود سختی‌های فرد را دو چندان می‌کند با این تفاوت که افسردگی توان مقابله با بیماری‌ها را از بیمار سلب می‌کند.

تلاش‌های بسیاری حول درمان افسردگی انجام شده که هرکدام کمابیش به نتایجی دست یافته‌اند. این روش‌ها را می‌توان به دو دسته درمان‌های دارویی و غیر دارویی تقسیم کرد. از بین روش‌های غیردارویی مواردی چون گوش دادن به موسیقی، ورزش کردن، انجام تفریحات

مداوم و شرکت در کلاس‌های پرورش ذهن و روح مورد بحث قرار گرفته‌اند؛ اما در کشور ما به عنوان یک جامعه مسلمان برگ برنده‌ی دیگری نیز وجود دارد که هر کدام از ما کم و بیش از گوشه و کنار از آثار و فواید آن شنیده یا بعضاً به چشم دیده‌ایم. این برگ برنده چیزی جز اعتقادات مذهبی نیست.

معنویات و عقاید مذهبی به عنوان یک مکانیزم دفاعی شناخته شده؛ در بهبود کیفیت زندگی و احساس خوب بودن فرد می‌تواند تاثیرگذار باشد. ارتباط با خدا و یا یک قدرت برتر سبب کاهش تنش و اضطراب بیمار شده و افزایش اعتماد به نفس فرد را در پی دارد (۵). به علاوه ایمان به خدا و شرکت در مراسم مذهبی ممکن است به عنوان یک مکانیزم دفاعی در مواجهه با بیماری کلیوی به عنوان یک بیماری مزمن مفید واقع شود (۶، ۷). نتایج حاصل از مطالعه‌ای که بر روی مسلمانان تحت درمان با همودیالیز انجام شده است نشان می‌دهد که این بیماران از بعد خانوادگی و روانی-معنوی کیفیت زندگی در مقایسه با سایر ابعاد رضایت بیشتری داشتند. این محققان در توجیه بالاتر بودن رضایت بیماران در بعد روانی-معنوی به این نکته اشاره کردند که مسلمانان به کتاب قرآن معتقد هستند. در قرآن کریم، مسلمانان به تحمل سختی‌ها ترغیب شده‌اند: «در مواجهه با سختی‌هایی که با آن مواجهه می‌شوید صبر داشته باشید (Holy Qur'an, ۱۳:۲۲) و در کارها بر خدا توکل کنید (۳:۳۳)». به علاوه به ایشان توصیه شده است: «ای اهل ایمان در پیشرفت کار خود صبر پیشه کنید و به ذکر خدا و نماز توسل جوئید، که خدا یاور صابران است (Holy Qur'an, ۲:۱۵۳). همچنین از مسلمانان خواسته شده است که از خدا یاری بخواهید و صبر کنید (Holy Qur'an, ۷:۱۲۸)» (۸). در کنار توصیه قرآن، نتایج حاصل از تحقیقات نشان می‌دهد که افرادی که احساسات مذهبی قوی‌تری دارند، از زندگی خود رضایت بیشتری دارند (۹).

ما ایرانیان و مسلمانان در کنار قرآن کریم و اعتقاد به آن، باورهای دینی از جمله باور به دعا و همچنین سیره نبوی

مواد و روش

این مطالعه به صورت مقطعی و بر روی ۱۴۲ از بیماران مبتلا به نارسایی مزمن کلیه در مراکز دیالیز بیمارستان های نمازی و شهید فقیهی وابسته به دانشگاه علوم پزشکی شیراز با هدف بررسی سطح افسردگی در بیماران کلیوی و نقش دعا و قرائت قرآن در کاهش افسردگی انجام شد. شرایط ورود به مطالعه شامل موارد زیر می شد: ابتلا به نارسایی کلیوی مزمن، اعتقاد به دین اسلام، سن بالای ۱۸ سال بود. بیمارانی که مذهبی غیر از اسلام داشتند، بیماران با سابقه اختلالات روان پزشکی واضح غیر از افسردگی، بیمارانی که در ۶ ماه گذشته در کلاس های کنترل استرس و یوگا شرکت کرده بودند، افرادی که به طور مکرر از آرام بخش ها استفاده می کردند و کسانی که در ۶ ماه گذشته درگیر بحران جدید مانند فوت بستگان درجه ۱ و موارد مشابه بودند؛ از مطالعه حذف شدند.

جهت جمع آوری اطلاعات از فرم اطلاعات فردی، پرسشنامه افسردگی بک و یک سری سئوالات در مورد اعتقادات مذهبی استفاده شد. در فرم مشخصات فردی سن، جنسیت، وضعیت تاهل مورد بررسی قرار گرفت. پرسشنامه بک جهت تعیین افسردگی بیماران استفاده شد (۱۲). پرسشنامه بک شامل ۲۱ سوال ۴ گزینه ای است که سوالاتی را پیرامون وضعیت روحی و میزان افسردگی و یا نشاط افراد بیان می کند. در تست بک نمره ۰-۱۰ نرمال، ۱۰-۱۴ مرزی و ۱۵ به بالا افسرده محسوب می گردد. بر اساس نتایج تست بک، بیماران به ۲ گروه تقسیم شدند: گروه اول کسانی که نمره از منون بک آنها زیر ۱۴ بود، و گروه دوم افرادی که نمره آنها ۱۵ و بالاتر بود. دلیل انتخاب تست بک این بود که این پرسشنامه علاوه بر این که پژوهشگر را به مناسب ترین نتیجه راهنمایی می کند، به دلیل داشتن سئوالات محدود از خسته شدن بیمار حین پاسخگویی نیز ممانعت به عمل می آورد. این پرسشنامه تحت فرمت استاندارد برای فارسی زبانان ترجمه شد و در اختیار بیماران قرار گرفت. لازم به یادآوری است که پایایی پرسشنامه افسردگی بک در مطالعه حاضر ۰/۹۲

را داریم. رامبد و همکاران در مطالعه خود خاطرنشان کردند که میانگین نمره دعا در بیماران مبتلا به نارسایی کلیوی تحت درمان با همودیالیز بالاتر از میانه بود و بیشتر بیماران دعا می کردند. یافته های محققان نشان داده است که دعا در بهبودی بسیاری از بیماری ها موثر است (۱۰). محققین دیگری به تاثیر دعا بر بعد روان زندگی اشاره نموده اند و از آن به عنوان عاملی که در کاهش احساس تنهایی، افسردگی و ناراحتی موثر است، یاد کرده اند (۵). از سوی دیگر پژوهشگران دعا را به عنوان عاملی که سبب احساس شادی (۵)، بهبود حمایت اجتماعی شده و منجر به افزایش سازگاری با تنش های عاطفی ناشی از بیماری می شود، ذکر کرده اند (۱۱). کیمل (Kimmel) و همکاران در بررسی بیماران تحت همودیالیز به این مسئله اشاره نمودند که معنویات در کاهش میزان افسردگی بیماران تحت همودیالیز موثر است (۱۲).

در این میان جا دارد از شاخه های از طب به نام طب نبوی نیز سخن بگوییم. ما مسلمانان منبع بسیار مهم و آماده ای نیز در دسترس داریم به نام «طب نبوی» که شاید حتی کادر درمانی مراکز درمانی ما نیز کمتر در مورد آن چیزی شنیده اند. طب نبوی شاخه ای متعالی از طب سنتی است که با آموزه های دینی به کمال رسیده است. این نوع طب از تلفیق نتایج کار دانشمندان گذشته با تعالیم دینی و سیره پیامبر حاصل شده است که قرون متمادی پس از گسترش اسلام نیز در دانشگاه های معتبری چون جندی شاپور مورد تدریس و استفاده واقع می شده و در واقع در آن زمان طب نوین به حساب می آمده است. اما این نکته که باورهای دینی چه تاثیرات شگرفی بر ارتقای روحیه بیماران از گذشته تا حال داشته مبحثی است که با وجود تمام مطالعات انجام شده، هنوز هم آن طور که باید و شاید جایگاه خود را در میان طب مکمل به عنوان یک شیوه درمانی اثبات شده نیافته است. در این مطالعه به بررسی سطح افسردگی در بیماران کلیوی و نقش دعا و قرائت قرآن در کاهش افسردگی این بیماران بر پرداخته شد.

۱۰۱ نفر از بیماران نمره بالای ۱۵ و ۳۴ نفر نمره زیر ۱۴ را کسب کردند.

یافته‌های مطالعه حاضر گویای این بود که ۲۹ نفر، یعنی در حدود ۸۵٪ از کسانی که علائمی از افسردگی را بروز نمی‌دادند، باورهای مذهبی مختلف به ویژه به خواندن قرآن، دعا کردن، توسل به ائمه و الگوبرداری از سیره نبوی و زندگی نبوی داشتند. همچنین یافته‌ها نشان داد کسانی که باورهای دینی داشتند، ولی در تست بک جزو گروه افسرده قرار گرفتند، از لحاظ شدت افسردگی نسبت به سایرین سطح افسردگی کمتری را گزارش کردند. به علاوه ۱۰۰ درصد این افراد بیان کردند که قرائت قرآن، الگوبرداری از سیره نبوی، توسل به ائمه اطهار و دعا را یکی از فاکتورهای بهبودی وضعیت روحی خود و مقابله با مشکلات بیماری می‌دانستند.

بحث

نارسایی مزمن کلیوی حالتی است که کلیه به طور دائمی نمی‌تواند نیازهای بدن را تامین کند و در واقع عملکرد کلیه در این حالت به طور نسبی یا کامل مختل می‌شود. این بیماری نسبتاً شایع جنبه‌های مختلفی دارد و از طرق مختلف می‌تواند آثار سوء خود را نمایان کند که یکی از این جنبه‌ها، بعد سلامت روانی فرد است. این بیماری مزمن می‌تواند رفته رفته زمینه‌های افسردگی را در بیمار به وجود آورد؛ چنان که از نظر کلینیکی نیز این مورد بسیار به چشم می‌خورد. با توجه به اهمیت این موضوع و همین طور بی‌توجهی برخی خانواده‌ها نسبت به سلامت روانی بیمار در قیاس با سلامت جسمی وی، بر آن شدیم تا پژوهشی را پیرامون این موضوع و تکیه بر اعتقادات مذهبی جهت ارتقای سلامت روانی بیمار آغاز کنیم. در مطالعه حاضر نقش اعتقاد به قرائت قرآن، باورهای مذهبی نظیر دعا و همچنین توجه به سیره نبوی برای درمان بیماری‌ها و مقابله با شرایط دشوار را در بیماران نارسایی کلیوی مورد بررسی قرار دادیم.

به دست آمد. به منظور بررسی اعتقادات مذهبی سئوالات زیر در پرسشنامه گنجانده شد: آیا خواندن قرآن باعث بهبود شرایط روحی شما می‌شود (بلی/خیر/نمی‌دانم)؟ آیا دعا کردن باعث بهبود شرایط روحی شما می‌شود (بلی/خیر/نمی‌دانم)؟ آیا توسل به ائمه باعث بهبود شرایط روحی شما می‌شود (بلی/خیر/نمی‌دانم)؟ آیا الگوبرداری از سیره نبوی و زندگی نبوی در افزایش تحمل و صبر شما در مقابله با مشکلات بیماری کمک می‌کند یا خیر (بلی/خیر/نمی‌دانم)؟ آیا به سیره نبوی اعتقاد دارید (بلی/خیر/نمی‌دانم)؟

نکات اخلاقی زیر در مطالعه مدنظر قرار گرفت: هدف این پژوهش و روش اجرای آن برای بیماران توضیح داده شد و بیماران با آگاهی و رضایت کامل وارد مطالعه شدند. هر بیمار به هر دلیل که مایل به شرکت در مطالعه نبود، کنار گذاشته شد. نام بیماران کاملاً محرمانه باقی‌ماند و هر پرسشنامه فقط با کد مربوطه شناسایی شد. به بیماران این اطمینان داده شد که نام آنها به هیچ عنوان فاش نخواهد شد و همچنین پاسخ‌های آنها هیچ تاثیری در روند درمانشان و نگرش کادر درمانی نخواهد داشت. بیماران مختار بودند به هر کدام از سئوالات که تمایل ندارند، پاسخ ندهند.

داده‌های جمع آوری شده توسط نرم افزار SPSS نسخه ۱۷ آنالیز شد. از ضریب همبستگی و تست استیودنت تی تست (t-test) جهت تحلیل اطلاعات استفاده شد. در این آنالیز، سطح معنی دار بودن $p < 0.05$ در نظر گرفته شد.

یافته‌ها

در کل ۱۳۵ بیمار مطالعه را به پایان رساندند که از این تعداد ۴۵/۱ یعنی ۶۱ نفر زن و ۵۴/۹ یعنی ۷۴ نفر مرد بودند. میانگین سنی بیماران $52/45 \pm 15/33$ بود. ۹۲٪ از بیماران متاهل بودند. نتایج این مطالعه نشان داد که ۷۴/۸٪ از بیماران برابر با ۱۰۱ نفر درجاتی از افسردگی را نشان می‌دادند. به عبارتی

پیشنهاد می شود در مطالعات دیگر از پرسشنامه های تدوین شده در این زمینه مورد استفاده قرار گیرد. انجام مطالعه ای کیفی در زمینه بررسی باورهای دینی بر بهبود سلامت روانی بیماران کلیوی پیشنهاد می شود. انجام مطالعات بیشتر در زمینه تاثیر دعا درمانی، قرائت قرآن بر کاهش افسردگی و ارتقا سلامت روان بیماران کلیوی پیشنهاد می گردد.

نتیجه گیری

با کنار هم گذاشتن تمام این مطالب چنین بر می آید که با توجه به محدودیت های متعدد بیماران کلیوی جهت استفاده از داروهای ضد افسردگی، اعتقادات صحیح مذهبی - که عالی ترین نوع آن اعتقاد به قرائت قرآن دعا و سیره نبوی است - در این افراد می تواند منجر به بهبود سلامت روان و کاهش افسردگی شود.

منابع

1. Kimmel PL, Weihs K, Peterson RA: Survival in hemodialysis patients: the role of depression. *J Am Soc Nephrol* 1993;4:12-27.
2. Kim DH, Min SK, Han DS: The characteristics of depression in hemodialysis patients and influencing factors. *J Korean Neuropsychiatr Assoc* 1994; 33:39-45.
3. Rambod, M., Shabani, M., Shokrpour, N., Rafii, F., Mohammadalliha, J. Quality of life of hemodialysis and renal transplantation patients. *Health Care Manag (Frederick)* 2011;30 (1) 23-28.
4. Rambod, M., Rafii, F. Perceived social support and quality of life in Iranian hemodialysis patients. *J. Nurs. Scholarsh* 2010; 42 (3) 242-249.
5. Richards TA, Wrubel J, Grant J, Folkman S. Subjective Experiences of Prayer among Women Who Care for

نتایج مطالعه حاضر حاکی از این بود که اعتقاد به دعا و باورهای دینی در بهبود شرایط روحی بیمار موثر است. زمانی و همکاران در مقاله ای با عنوان «جایگاه پزشکی جایگزین در ارائه خدمات درمانی در شهر اصفهان در سال ۱۳۷۹» اعلام کرده اند که ۱۰ درصد از طب سنتی بر اساس دعا درمانی صورت می گیرد (۱۴). دعا درمانی نوعی شیوه درمانی باستانی است که با متوجه نمودن روح انسان به سوی پروردگار انجام می شود. دعا درمانی یک روش جایگزین نیست و اغلب مکمل سایر روش هاست. در «تاثیر دعا بر سلامت معنوی بیماران همودیالیزی» نوشته شریفنیا و همکاران بیان شده است که دعا یکی از شیوه های مناسب برای سازگاری با بیماری است. چون هم اضطراب را کاهش می دهد و هم معنویت را ارتقا می بخشد. این امر به وضوح در بیماریهای مزمن مانند نارسایی مزمن کلیوی به چشم می خورد (۵). جهانگیر و همکاران در «نقش دعا در ارتقای سلامت: چشم اندازی بر سیره نبوی و مستندات جدید علمی» چنین نتیجه گرفتند که مضامین موجود در ادعیه به انسان یادآوری می کند که بیماری و حتی مرگ به منزله پایان و عدم نیست که همین مطلب در ارتقای توان روحی بیمار موثر است (۱۶). در مقاله ای دیگر تحت عنوان «اثر دعا درمانی بر شدت علائم بالینی و یافته های تشخیصی در مبتلایان به سندرم تونل کارپ» نوشته آزما و همکاران به تاثیر دعا بر کاهش شدت علائم بالینی، تست های فالن و یافته های الکترودیالیز اشاره شده است (۱۷). دعا درمانی، یکی از روش های مهم درمان کل نگر است که اثربخشی آن در مورد بیماری های مختلفی نظیر بیماری های قلبی - عروقی، روماتوئید آرتریت و نیز ناباروری مورد تایید قرار گرفته است (۱۸). با توجه به نتایج مطالعه حاضر و سایر پژوهش هایی از این دست، نقش باورهای دینی در ارتقای سلامت روانی بیماران غیر قابل انکار است.

از محدودیت های پژوهش می توان به حجم محدود نمونه ها اشاره کرد. از دیگر محدودیت های پژوهش استفاده از چند سؤال برای بررسی باورهای دینی بیماران بود.

- and ethnicity. *American Journal of Kidney Disease* 2003; 42(4): 713-721.
13. Kim DE. Review of psychiatric aspects of hemodialysis. *Hum Sci* 1993;17:671-683.
  14. Zamani AR, Mehdizadeh M, Yekta Z. Baresi Jaygah pezeshti Jaygozin dar eraea Khadamat Darmani Esfahan. *Faslname Amozeshi Pajouheshi Salamat Bartar* 2002; 1(1) (Persian).
  15. Sharifnia S, Hojjati H, Nazari R, Qorbani M, Akhoondzade G. The effect of prayer on mental health of hemodialysis patients. *IJCCN* 2012; 4 (2):29-34 (Persian).
  16. Jahangir A, Karbakhsh M, Jafarii S. Naghsh Doa dar erteghay salamat: Ghesh anazi bar sireh nabavi va mostanadat jaded. *The Iranian Journal of Mrdical Ethics* 2009; 13(9): 151-162 (Persian).
  17. Azma K, Jahangir A, Etefagh L, Enzevaie A, Raies Sadat A, Asheghan M. asar doadarmani bar alaem tashkhisi dar mobtalayan be Carpal Tunnel Syndrome. *Annals of Military and Health Sciences Research* 2006; 4(2): 791-794 (Persian).
  18. Jahangir A, Mafton F, Khodaie Sh, Kharbakhsh davari M, Shariati M. Asae Doadarmani bar hemogolobin va feretin dar bimiran mobtala be talasemi: yek motalea rahnama. *Payesh* 2008; 7(4): 363-367 (Persian).
  - Children With HIV. *Journal of Religion and Health* 2003; 42(3): 201-219.
  6. Cinar, S., Barlas, G., & Alpar, S. Stressors and coping strategies in hemodialysis patients. *Pakistan Journal of Medical Sciences* 2009; 25(3): 447-452.
  7. Patel, S. S., Shah, V. S., Peterson, R. A., & Kimmel, P. Psychosocial variable, quality of life and religious beliefs in ESRD patients treated with hemodialysis. *American Journal of Kidney Diseases* 2002; 40(5): 1013-1022.
  8. Holy, Qur'an. (n.d.). Holy Qur'an on line. Retrieved September 5, 2009, from <http://www.jannah.org/qurantrans/>
  9. Berman, E., Merz, F. J., Rudnick, M., Snyder, W. R., Rogers, K., Ari Mosenkis, D. J., et al. Religiosity in a hemodialysis population and its relationship to satisfaction with medical care, satisfaction with life, and adherence. *American Journal of Kidney Diseases* 2004; 44(3), 488-497.
  10. Bussing A, Ostermann T, Matthiessen F P. Role of religion and spirituality in medical patients: Confirmatory results with the SpREUK questionnaire. *Health and Quality of Life Outcomes* 2005; 3: 3-10.
  11. Slattery P D. Poetry. Prayer and meditation. *Journal of Poetry Therapy* 1999;13(1): 39-45.
  12. Kimmel L P, Emont L S, Newmann MJ, Danko H, Moss H A. ESRD patient quality of life: symptoms, spiritual beliefs, psychosocial factors,

Cite this article as:

Sharifian M, Rambod M, Sharifian AH. The Effects of Islamic Belief, Prayer and Reading Holly Quran in Depression of the Patients with End Stage Renal Disease. *Sadra Med Sci J* 2014; 2(4): 417-424.

